

Запобіжні заходи в новому КПК України: поняття, мета, підстави, види та загальна характеристика

Одним з найбільш важливих питань у практиці досудового розслідування і судового провадження, на стадії притягнення особи до кримінальної відповідальності зокрема, є питання застосування запобіжних заходів як виду державного процесуального примусу попереджувального (випереджувального) характеру, пов'язаного з обмеженням права людини на свободу і особисту недоторканність, а то й з позбавленням її свободи.

Василь ПОПЕЛЮШКО,
доктор юридичних наук, професор,
директор Інституту права ім. І. Малиновського Національного
університету "Острозька академія",
спеціально для ЮВУ

Орієнтуючись на європейські стандарти

Без запобіжних заходів не обходиться жоден кримінальний процес сучасних держав світу, бо за їх допомогою забезпечується належний, заданий законом перебіг розслідування і судового розгляду кримінальних справ, а в кінцевому підсумку поновлення прав потерпілих та виконання інших завдань

вої частини. Тепер запобіжними заходами (від найбільш м'якого до найбільш суворого) є:

- 1) особисте зобов'язання;
- 2) особиста порука;
- 3) застава;
- 4) домашній арешт;
- 5) тримання під вартою.

До неповнолітніх обвинувачених (тут і далі — родове поняття) може також застосовуватися передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклуваль-

влади свій паспорт (паспорти), що дає право на виїзд з України і в'їзд в Україну;

9) носити електронний засіб контролю (ч.5 ст. 194 КПК).

Застосування електронних засобів контролю полягає у закріпленні на тілі обвинуваченого електронного пристрою (чіпа), який дає можливість відслідковувати та фіксувати його місцезнаходження.

Електронні засоби контролю можуть застосовуватися слідчим на підставі ухвали слідчого судді або суду про обрання до обвинуваченого будь-якого запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі і даного обов'язку, а працівниками органів внутрішніх справ — на цій же підставі при обранні запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту (ст. 195 КПК).

У режимі змагання сторін

Друге. Застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування можливе тільки за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або за клопотанням прокурора і

судом при обранні запобіжних заходів як таких, та кожного окремого запобіжного заходу, зокрема.

Мета застосування будь-якого запобіжного заходу двояка: з одного боку — забезпечити виконання обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а з іншого — запобігти таким його спробам (ризикам, що він може):

1) переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду;

2) знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення;

3) незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні;

4) перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином;

5) вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому обвинувачується.

Підстава застосування запо-

11) розмір майнової шкоди, у завданні якої він обвинувачується, або розмір доходу, в отриманні якого внаслідок вчинення кримінального правопорушення його обвинувачують, а також вагомість доказів, якими обґрунтовуються відповідні обставини (ст. 178 КПК).

Враховання інших обставин при застосуванні запобіжного заходу, наприклад, невизнання обвинуваченим своєї вини, його поведінки при проведенні з ним слідчих дій чи під час судового розгляду — неприпустиме.

Обов'язок доказування

П'яте, як на мене, основне. Обов'язок доказування підстав, у тому числі підстав-ризиків застосування запобіжного заходу, а також, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти цим ризикам, покладено на слідчого і прокурора. Якщо вони не впоратимуться з цим обов'язком — суд зобов'язаний відмовити у застосуванні запобіжного заходу (ч. 3 ст. 176 КПК).

Поясню це прикладами, які є одночасно імперативними принципами процесуального за-

кримінального судочинства. Залежно від того, як законодавець за допомогою кримінального процесуального закону визначив баланс інтересів держави та інтересів особи через урегулювання підстав і порядку застосування заходів процесуального примусу, можна судити про ступінь свободи в державі і турботу в ній про права людини.

Неможливо не відзначити, що в цьому плані наш законодавець у новому Кримінальному процесуальному кодексі стосовно запобіжних заходів за зразок узяв апробований на практиці криз призму рішень Європейського суду з прав людини із застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод досвід західноєвропейських демократій, а також, образно кажучи, «гіркий» вітчизняний. А тому є надія, що при належному його застосуванні в Україні, як у Європі і цілому цивілізованому світі, під вартою на час досудового розслідування і за судом будуть утримуватися лише ті обвинувачені у вчиненні тяжких та особливо тяжких злочинів, які злісно не виконуватимуть своїх процесуальних обов'язків; навмисно протидіятимуть нормальному перебігу кримінального провадження, і утримуватися лише для того, щоби вони могли постати перед судом; що, врешті-решт, наші слідчі ізолятори та інші установи попереднього ув'язнення значно опустіють і перестануть бути розсадниками сухот (туберкульозу) в суспільстві, і ось чому.

Перше. Законодавець запровадив нову, європейську систему запобіжних заходів. Він відмовився від підписки про невиїзд, поруки громадської організації або трудового колективу, нагляду командування військо-

них, а до тих, які виховуються в дитячій установі — під нагляд адміністрації установи.

Тимчасовим запобіжним заходом залишено затримання особи, яке, як і раніше, не може перевищувати сімдесяти двох годин з моменту затримання, але поставлене під контроль як слідчих суддів, так і спеціально призначених у підрозділах органів досудового розслідування службових осіб, відповідальних за перебування затриманих (ст. 176, 492 КПК).

Додаткові обов'язки

При обранні запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, на обвинуваченого, окрім обов'язку перебувати за кожною вимогою до слідчого, прокурора і суду, може бути покладено також один або кілька додаткових обов'язків:

1) перебувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю;

2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;

3) повідомляти слідчого, прокурора або суд про зміну свого місця проживання та/або роботи;

4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;

5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом;

6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;

7) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання;

8) здати на зберігання до відповідних органів державної

віднесене до виключної компетенції слідчого судді, а під час судового провадження — лише за клопотанням прокурора, і віднесене до виключної компетенції суду, який здійснює судові провадження. Тобто усі запобіжні заходи тепер застосовуватимуться тільки не залежними від сторони обвинувачення судовими органами, не пов'язаними із кримінальним переслідуванням особи.

Третє. Розгляд клопотання про застосування запобіжного заходу буде проводитися в режимі змагання сторін: з участю прокурора — з однієї сторони, та з участю обвинуваченого і його захисника — з іншої сторони.

При цьому не пізніше як за три години до початку розгляду клопотання стороною захисту надається копія клопотання і копії матеріалів, якими обґрунтовується необхідність обрання запобіжного заходу. За клопотанням сторін або за власною ініціативою слідчий суддя, суд може заслухати будь-якого свідка чи дослідити будь-які матеріали, що мають значення для вирішення питання про застосування запобіжного заходу.

Закон містить і таку гарантію: будь-які твердження чи заяви обвинуваченого, зроблені під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу, не можуть бути використані проти нього ні на доведення його винуватості у кримінальному правопорушенні, у вчиненні якого він обвинувачується, ні у будь-якому іншому правопорушенні (ст. 193 КПК).

Мета і підстави

Четверте. Закон загалом досить чітко прописує мету, підстави і обставини, які мають враховуватися слідчим суддею,

біжного заходу також складає: по-перше, це наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а при наявності такої підозри, по-друге, наявність ризиків, які дають підстави вважати, що обвинувачений може здійснити вищезазначені дії (ст. 177 КПК).

Сукупність юридично значимих обставин

При вирішенні питання про обрання запобіжного заходу, крім наведених ризиків, слідчий суддя, суд на підставі поданих сторонами кримінального провадження матеріалів повинен оцінити сукупність всіх юридично значимих обставин, у тому числі:

1) вагомість наявних доказів про вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення;

2) тяжкість покарання, що загрожує йому у разі визнання його винуватим у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення;

3) вік та стан здоров'я обвинуваченого;

4) міцність соціальних зв'язків обвинуваченого в місці його постійного проживання, у тому числі наявність у нього родини й утриманців;

5) наявність у обвинуваченого постійного місця роботи або навчання;

6) його репутацію;

7) майновий стан;

8) наявність судимостей;

9) дотримання обвинуваченим умов застосування запобіжних заходів, якщо вони застосовувалися до нього раніше;

10) наявність повідомлення обвинуваченому про підозру у вчиненні іншого кримінального правопорушення;

принципи процесуального закону.

Слідчий суддя, суд зобов'язаний відмовити прокурору в застосуванні запобіжного заходу, якщо той не доведе: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із передбачених законом ризиків протиправної поведінки обвинуваченого, а якщо доведе; 3) не доведе недостатність застосування більш м'якого запобіжного заходу для запобігання цим ризикам (ч.2 ст. 194 КПК).

Або, якщо прокурор доведе: 1) і наявність обґрунтованої підозри у вчиненні обвинуваченим кримінального правопорушення, і 2) наявність підстав вважати, що існують конкретні ризики його протиправної поведінки, але не доведе, 3) що більш м'які запобіжні заходи є недостатніми для запобігання цим ризикам, слідчий суддя, суд має право лише зобов'язати обвинуваченого перебувати за кожною вимогою до суду чи іншого органу державної влади і покласти на нього один чи кілька додаткових обов'язків (не відлучатися з населеного пункту, носити електронний засіб контролю тощо), і то за умови, що прокурор доведе необхідність покладення на обвинуваченого того чи іншого конкретного обов'язку (ч. ч. 2, 4 ст. 194 КПК).

Тобто закон зобов'язує слідчого суддю і суд підходити до вирішення питання про обрання запобіжного заходу не механічно, а оціночно щодо кожної окремої підстави, керуючись при цьому принципом презумпції невинуватості і правилами, які з цього принципу витікають, у тому числі правилом про тлумачення усіх сумнівів у доведеності обставин, на яких ґрунту-

ється обвинувачення та ризики, на користь обвинуваченого.

Наявність обґрунтованої підозри

Наявність обґрунтованої підозри у вчиненні обвинуваченим кримінального правопорушення, наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, на які вказує прокурор, означає наявність такої сукупності доказів на момент вирішення питання про обрання запобіжного заходу, неупереджена оцінка якої дає достатні ("розумні") підстави слідчому судді, суду переконатись у тому, що обвинувачений таки міг вчинити інкриміноване йому кримінальне правопорушення, що такі існують ризик його протиправної поведінки, на який вказує прокурор. Але при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу абсолютної доведеності обвинувачення та інших обставин-підстав не вимагається. Тут вимагається доведення «розумної» підозри, тобто добросовісного припущення про вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення, бо встановлення того, насправді вчинив він його чи не вчинив, є завданням подальшого кримінального провадження, сприйняти якому й покликаний запобіжний захід, що обирається.

Звідси, вирішення питання із запобіжними заходами залежить головним чином від того,

Поручителю роз'яснюється, у вчиненні якого злочину обвинувачується особа, покарання, передбачене за його вчинення, обов'язки поручителя і наслідки їх невиконання, право на відмову від взятих на себе зобов'язань та порядок його реалізації.

Поручитель може відмовитися від взятих на себе зобов'язань до виникнення підстав, які тягнуть його відповідальність (невиконання обов'язків обвинуваченим чи самим поручителем). У такому разі він забезпечує явку обвинуваченого до органу досудового розслідування чи суду для вирішення питання про заміну обвинуваченому запобіжного заходу на інший.

У разі невиконання поручителем взятих на себе зобов'язань, на нього накладається грошове стягнення від двох до п'ятдесяти розмірів мінімальної заробітної плати, залежно від покарання, яке передбачено за вчинення інкримінованого обвинуваченому кримінального правопорушення (ст. 180 КПК).

Застава

Застава як запобіжний захід полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок (визначений сьогодні постановою Кабінету Міністрів України № 15 від 11 січня 2012 р. (у ред. постанови № 27 від 18 січня 2012 р.), яка так і називається, «Порядок внесення коштів на спеціальний рахунок у разі засто-

За загальним правилом застата повинна бути внесена не пізніше п'яти днів з дня обрання даного запобіжного заходу та її внесення підтверджено відповідним платіжним документом.

У основу даного запобіжного заходу покладено принцип добровільності. Тому заставадавець у будь-який момент може відмовитись від прийнятих на себе зобов'язань і вимагати повернення йому застави, але за умови, що до цього моменту ні він, ні обвинувачений не порушить покладених на нього обов'язків.

У разі ж невиконання заставаодавцем обов'язків із забезпечення належної поведінки обвинуваченого застава ухвалою слідчого судді чи суду звертається у дохід держави і зараховується до спеціального фонду державного бюджету.

Одночасно із зверненням застави у дохід держави слідчий суддя чи суд вирішує питання про застосування до обвинуваченого іншого запобіжного заходу або запобіжного заходу у вигляді застави, але у більшому розмірі.

Застава, що не була звернена у дохід держави, після припинення цього запобіжного заходу повертається, відповідно, обвинуваченому чи заставадавцю. Проте застава, внесена обвинуваченим, може бути повністю або частково звернена судом на виконання обвинувального вироку в частині майнових стягнень (ст. 180 КПК).

ні злочинів, по-друге, тільки у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти вказаним у його клопотанні ризикам протиправної поведінки обвинуваченого (ст. 183 КПК).

Строк дії ухвали слідчого судді, суду про тримання під вартою або його продовження, який обчислюється з моменту взяття під варту чи затримання, не може перевищувати шістдесяті днів (ст. 182 КПК).

Цей строк на досудовому провадженні може бути продовжений слідчим суддею за обґрунтованим клопотанням слідчого, погодженим з прокурором, або прокурора, в межах строку досудового розслідування, але за сукупністю він не може перевищувати:

1) шести місяців — у кримінальному провадженні щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості;

2) дванадцяти місяців — у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (ст. 197 КПК).

Для порівняння. Згідно з КПК України 1960 р. строк тримання під вартою на досудовому розслідуванні не міг перевищувати вісімнадцяти місяців, а при багаторазовому поверненні судом справи на додаткове розслідування — міг тривати безконечно (ст. 156 КПК 1960 р.).

Звільнення з-під варту у зв'язку з внесенням застави

Є тут й ще одна надто сут-

суду, навіть у кримінальному провадженні:

1) щодо злочину, вчиненого із застосуванням насильства або погрозою його застосування;

2) щодо злочину, який спричинив загибель людей;

3) якщо до них у цьому провадженні уже обирався запобіжний захід у вигляді застави, проте був порушений ними (ч. 4 ст. 183 КПК).

Затримання особи

Наостанок щодо затримання особи як тимчасового запобіжного заходу.

У новому КПК України передбачено два види затримання особи: затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду з метою приводу для розгляду питання про обрання запобіжного заходу (ст. 190 КПК), та затримання особи без ухвали слідчого судді, суду як тимчасовий запобіжний захід (ст. ст. 207, 208 КПК).

Мета затримання особи як тимчасового запобіжного заходу полягає у тому, щоби перервати кримінально протиправне діяння особи, попередити її уникнення від слідства і суду, запобігти фальсифікації нею доказів та іншим спробам завдати кримінальному провадженню.

Затримання особи як тимчасовий запобіжний захід, своєю чергою, складають два підвиди: законне затримання (затримання "кожним") та затримання уповноваженою службовою особою.

жить головним чином від того, «перебудують» чи «не перебудують» себе українські судді у відповідність з приписами нового КПК України. Якщо слідчий суддя, суд хоч б однією ногою залишатиметься на боці обвинувачення, вважатиме себе одночасно і органом правосуддя, і органом боротьби зі злочинністю — Ні!

Особисте зобов'язання і особиста порука

Щодо характеристики окремих видів запобіжних заходів.

Особисте зобов'язання як запобіжний захід полягає у покладанні на обвинуваченого письмово під розпис зобов'язання виконувати визначенні слідчим суддею чи судом обов'язки (з'являтися за викликом, повідомляти про зміну місця проживання тощо), з роз'ясненням, що в разі їх невиконання до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід і накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру мінімальної заробітної плати до двох розмірів мінімальної заробітної плати (ст. 179 КПК).

Особиста порука полягає у наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків і зобов'язуються за необхідності доставляти його до органу розслідування чи в суд на першу на те вимогу.

Кількість поручителів визначає слідчий суддя, суд, який застосовує запобіжний захід. Ним може бути і одна особа, яка заслугоує на особливу довіру (високоавторитетна, в тому числі і в очах обвинуваченого).

ціальний рахунок у разі застосування застави як запобіжного заходу) самим обвинуваченим або заставодавцем, з метою забезпечення виконання обвинуваченим покладених на нього обов'язків, під умовою звернення внесених коштів у дохід держави в разі невиконання цих зобов'язань.

Не можуть бути заставодавцями юридичні особи державної і комунальної власності або такі, що фінансуються з державного чи місцевого бюджету, або у статутному капіталі яких є частка державної чи комунальної власності, або яка належить суб'єкту господарювання, що є у державній чи комунальній власності.

При застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави обвинуваченому і заставодавцю роз'яснюються їх права і обов'язки та наслідки їх невиконання.

Розмір застави визначається з урахуванням обставин кримінального правопорушення, сімейного та майнового стану обвинуваченого, інших даних про його особу і ризиків, та з урахуванням того, щоби він, з одного боку, міг достатньою мірою гарантувати виконання обвинуваченим покладених на нього обов'язків, а з іншого — не був би завідомо непомірним для нього.

Конкретний розмір застави згідно із законом визначається в межах, залежно від тяжкості злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа: від одного до трьохсот розмірів мінімальної заробітної плати, а у виняткових випадках у розмірах, що перевищує триста розмірів мінімальної заробітної плати. Для цих виняткових випадків максимального розміру застави закон не встановлює.

Домашній арешт

Домашній арешт — новела нового КПК України. Він полягає у забороні обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. Домашній арешт може бути застосовано лише до обвинуваченого у вчиненні злочину, за вчинення якого передбачено покарання у виді позбавлення волі.

Ухвала про домашній арешт як запобіжний захід виконується органом внутрішніх справ за місцем проживання обвинуваченого. Суть виконання ухвали полягає у постановці обвинуваченого на облік, у застосуванні електронних засобів контролю, якщо їх застосування передбачено в ухвалі про запобіжний захід, у контролі за поведінкою обвинуваченого шляхом навідування у його житло, електронного контролю за місцезнаходженням тощо.

Строк тримання обвинуваченого під домашнім арештом не може перевищувати двох місяців. Цей строк за клопотанням прокурора може бути продовжений у межах строку досудового розслідування, але сукупний строк тримання обвинуваченого під домашнім арештом не може перевищувати шести місяців.

По закінченню цього строку ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим (ст. 181 КПК).

Тримання під вартою

Тримання під вартою як запобіжний захід є винятковим, тому що, по-перше, застосовується лише до визначеного кола осіб, які обвинувачуються у вчиненні визначених у зако-

Є тут й ще одна надто суттєва і знакова новизна. Вона зводиться до того, що слідчий суддя, суд при застосуванні запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою тією же ухвалою зобов'язаний визначити, з урахуванням положень КПК щодо застави і тримання під вартою як запобіжних заходів, розмір застави, достатньої для забезпечення виконання обвинуваченим передбачених процесуальним законом і зазначених в ухвалі обов'язків.

Обвинувачений або заставодавець мають право у будь-який момент внести заставу у визначеному розмірі. Уповноважена службова особа місця ув'язнення, отримавши та перевірявши документ, що підтверджує внесення застави, а на це їй відведено один робочий день, негайно здійснює розпорядження про звільнення обвинуваченого з-під варті та повідомляє про це усно і письмово слідчого, прокурора та слідчого суддю, а якщо застава внесена під час судового провадження — прокурора та суд. Обов'язок здійснення обвинуваченому і заставодавцю роз'яснень щодо умов застосування застави як запобіжного заходу також покладено на уповноважену службову особу місця ув'язнення.

З моменту звільнення з-під варті у зв'язку із внесенням застави обвинувачений (підсудний) вважається таким, до якого застосовано запобіжний захід у вигляді застави (ч. ч. 1, 3, 6, 7, ст. 182, ч. 3 ст. 183, ч. 4 ст. 202 КПК).

Таким чином, достатньо можливим обвинуваченим (підсудним) тепер убезпечена можливість уникати застосування до них запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, аби на це була воля слідчого судді,

ня уповноваженою службовою особою.

Законне затримання полягає у тому, що "кожен" має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу (крім визначеної в законі категорії осіб — ст.482 КПК):

- 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;
- 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Той, хто затримав відповідну особу з наведених підстав, зобов'язаний негайно доставити її до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 207 КПК).

Уповноважена ж службова особа має право без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні тільки злочину, злочину, за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі, і лише у випадках:

- 1) якщо цю особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення;
- 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа шойно вчинила злочин (ч.1 ст. 208 КПК).

Затримання особи як тимчасовий запобіжний захід, як уже зазначалося, не може перевищувати сімдесяти двох годин і поставлене під контроль слідчих суддів та спеціально призначених у підрозділах органів досудового розслідування службових осіб, відповідальних за перебування затриманих.